

OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU RAPORTURILE ECONOMICE DINTRE ORAȘELE MEDIEVALE ȘI SATELE SITUATE ÎN ÎMPREJURIMILE ACESTORA (Realități din Țara Românească și Moldova)

DE

M. D. MATEI

Se știe de multă vreme și în această privință există un acord deplin al învățaților, că una din componentele de importanță subliniată ale vieții economice a orînduirii feudale o constituie relațiile complexe, manifestate pe planuri multiple și substanțial condiționate de experiențele orînduirii precedente, dintre orașele medievale și satele situate în apropierea acestora. Studiarea acestor relații trebuie făcută diferențiat în funcție de numeroși factori și de împrejurări istorice specifice, în care s-a produs geneza relațiilor feudale, ea neputînd duce la încheieri acceptabile decît dacă ia în considerație acțiunea de lungă durată (inclusiv efectele pe plan local) a împrejurărilor specifice și concrete în care s-au format și s-au dezvoltat orașele medievale înșile.

Insistența cu care se evidențiază importanța moștenirii de către orînduirea feudală de la cea precedentă, sclavagistă, a unor orașe este departe de a se justifica numai prin nevoia sublinierii împrejurării că în unele zone ale Europei experiența urbană s-a menținut în ciuda prăbușirii imperiului sclavagist roman¹. Ruralizarea vieții unor întinse zone europene² care cunoscuseră, nu cu mult înainte, o viață orășenească înfloritoare, trebuie înțeleasă, înainte de toate, ca un transfer de capacități de producție în afara orașelor³, transfer cu consecințe excepționale asupra întregii economii a feudalismului occidental incipient. Chiar dacă condiția satului de depozitar și păstrător al unor experiențe acumulate anterior și vreme îndelungată în mediul urban nu a echivalat cu transformarea acestuia într-un centru de producție de mare capacitate, ceea ce interesează în primul rînd este faptul că în domeniile multiple ale producției specializate s-a înregistrat numai o curbă descendentă și nu un fenomen de pulverizare pînă la dispariție a unor cunoștințe și experiențe tehnice cu greu căpătate.

¹ Pentru cîteva aspecte esențiale ale problemei cf. : H. Ammann, *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*, Reichenau-Vorträge, 1955—1956. Konstanz, 1958, p. 105—150; Ch. Petit-Dutaillis, *Les communes françaises. Caractères et évolution des origines au XVIIIe siècle*, Paris, 1947, p. 18; Ganshof F. L., *Étude sur le développement des villes entre Loire et Rhin au Moyen Age*, Paris-Bruxelles, 1943, p. 15; mai ales cf. A. Dopsch, *Kulturbruch oder Kulturkontinuität im Übergang von der Antike zum Mittelalter*. Darmstadt, 1968, p. 78—103;

² Cf. mai ales, J. Le Goff, *La civilisation de l'Occident médiéval*, Paris, 1964; v. și R. Latouche, *Les Grandes invasions et la crise de l'Occident au Ve siècle*, Paris, 1946; R. Rémondon, *La crise de l'Empire Romain de Marc-Aurèle à Anastase*, Paris, 1964, p. 180.

³ Referindu-se încă la secolul al IV-lea, Paul Petit (*Précis d'histoire ancienne*, Paris, 1962, p. 324) afirmă fără echivoc că „l'activité artisanale tende à désertter les villes pour se réfugier dans les garnisons, les manufactures d'Etat et même les grandes villas particulières”.

În același timp însă, vechile așezări urbane ale Occidentului sclavagist, chiar dacă substanțial împuținată ca întindere teritorială⁴ și importanță⁵, continuă să trădeze pîlpîiri de viață economică, ceea ce le va permite să renască⁶, după un timp, și să atragă, în cadrul unui proces opus celui amintit mai înainte, noi forțe umane din lumea rurală.

Realitățile schițate mai sus au definit încă de la începutul evului mediu în lumea Occidentului european atît natura, cît și intensitatea raporturilor economice dintre orașele medievale și lumea rurală înconjurătoare, și, ceea ce este mai important, au situat aceste raporturi la o cotă inițială destul de elevată, cu consecințe foarte importante asupra evoluției lor ulterioare.

Așa cum am mai avut prilejul și pînă acum să amintim⁷, în teritoriul românesc, consecințele imediate ca și cele îndepărtate ale dispariției organizării de tip sclavagist la nordul Dunării de Jos au fost mult agravate de condițiile specifice create aici de succesiunea populațiilor în migrație, ceea ce a dus, în ultimă instanță, la o sensibilă slăbire, în sinul populației locale romanizate, a experiențelor acumulate în cei aproape două sute de ani de contact cu viața urbană romană. În aceste condiții atît în Transilvania, cît și în spațiul extracarpatic al României, mai puțin în Dobrogea și unele zone înguste din lungul Dunării, fenomenul de ruralizare a vieții, care a urmat abandonării Daciei de către imperiu, a fost incomparabil mai profund decît în Occident, aici întreaga societate omenească desfășurîndu-și viața în cadrul unor comunități rurale de condiție modestă.

Se subliniază în general și pe bună dreptate rolul important pe care l-au jucat, în viața poporului român în formare, relațiile continui și complexe pe care acesta le-a păstrat cu lumea romană și romano-bizantină de la sud de Dunăre, inclusiv cu așezările din lungul Dunării⁸. Dacă aceasta este o certitudine istorică, întemeiată pe o documentare arheologică în continuă îmbogățire, nu este mai puțin adevărat că amintitele relații cu sudul Dunării nu au putut împiedica procesul degradării treptate a nivelului culturii materiale a romanității nord-dunărene. Firește, nu puțin au contribuit la aceasta avaturile pe care le-a cunoscut însăși puterea Bizanțului la Dunărea de Jos și dacă nu se omite din discuție tendința populației romanizate de la nordul Dunării de Jos de a-și căuta adăposturi cît mai sigure pentru a se apăra de năvălitori, reiese că amintitele contacte *directe* cu civilizația bizantină sud-dunăreană nici măcar nu erau posibile întotdeauna.

Cercetările arheologice din ultima vreme au impus însă atenției realități și a căror deplină fundamentare rămîne încă de domeniul, să sperăm,

⁴ F. L. Ganshof, *op. cit.*, p. 15; J. Dollinger-Léonard (*Studien zu den Anfängen...*, p. 225), vorbind despre incinta fortificată a orașelor romane din Imperiul tîrziu, spune: „Là où elle a réduit la superficie de la ville, pour mieux lui permettre d'assurer sa défense, elle permet à la vieille civitas de traverser les siècles”; cf. și H. von Petrikowits, *Aus der Schatzkammer des antiken Trier*, Trier, 1959, p. 74–84.

⁵ R. Latouche, *Les origines de l'économie occidentale*, (IVe–XIe siècles), Paris, 1956, p. 3.

⁶ H. Mottke, *Wirtschaftsgeschichte Deutschlands*, I, Berlin, 1964, p. 116; F. Petri, *Bonner-Jahrb.*, 158, 1958, p. 233–245.

⁷ M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, sec. XIV–XVI)*, Suceava, 1970, p. 25 și urm.; mai recent, *Idem*, *Bulletin AIESEE*, 10, 1972, 2, p. 203–222.

⁸ R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești* (sec. X–XIV), București, 1974.

al viitorului apropiat. Atît în Muntenia, cît și în Moldova, descoperiri, deocamdată izolate, fac dovada că cel puțin în anume domenii de activitate, producția de obiecte de podoabă situîndu-se pe prim plan, chiar în condițiile amintite mai sus, nu a încetat să se manifeste o anumită pricepere a localnicilor⁹. Chiar dacă în acest domeniu se poate surprinde cu oarecare ușurință efortul relațiilor cu lumea bizantină, trebuie să recunoaștem, totuși, că informația este încă destul de precară pentru a afirma, numai pe temeiul ei, existența unei producții specializate larg răspîndite în sînul populației românești în secolele V—VIII. Dacă aceasta era situația pe ansamblul teritoriului locuit de români, situație determinată de manifestarea aceluiași factori reprezentativi de migratori, în ultima vreme, încep să apară elemente care par a impune nevoia unei nuanțări a lucrurilor pentru diverse zone ale țării. În acest sens, se impune tot mai mult atenției eventualitatea ca în Transilvania și în anumite regiuni din zone de dealuri din Muntenia¹⁰ și Moldova efectele negative ale năvălirilor populațiilor migratoare să fi fost *întrucîtva atenuate* de pozițiile mai apărute în care locuia populația autohtonă.

Invocarea, cu titlu de comparație, a realităților exprimate poate prea succint în rindurile precedente are darul să sugereze o situație concretă în care s-a aflat societatea românească în etapa de început a procesului de feudalizare a raporturilor dintre indivizii și colectivitățile ce o compuneau, situație ce avea să se resimtă îndelung, dar și inegal, în teritoriul locuit de români; societatea autohtonă de la nordul Dunării de Jos a cunoscut, în ansamblul ei, o considerabilă decădere a activităților specializate, baza oricărei producții meșteșugărești generatoare de mărfuri. Aici, separarea meșteșugurilor de agricultură la nivelul întregii societăți a fost un proces ce s-a petrecut cu întîrziere în raport cu vestul și sudul continentului nostru.

Din pricini istorice cunoscute, acest proces a înregistrat o curbă ascendentă pornită foarte de jos, în ciuda faptului că viața orașelor romane din Dacia crease, la un moment dat, premisele unei evoluții ulterioare asemănătoare celeia din vestul Europei.

În astfel de împrejurări, însăși evoluția raporturilor economice dintre orașele medievale românești și satele care au constituit „hinterlandul” apropiat al acestora s-a desfășurat într-o notă specifică, în ciuda faptului că esența acestora a rămas comună pentru întreaga Europă medievală.

Studiul istoriei orașelor medievale a impus învățaților ce i s-au dedicat o constatare de valabilitate generală; în tot cursul evului mediu, orașenii au practicat agricultura, concomitent cu meșteșugurile și comerțul¹¹.

⁹ Margareta Constantin, SCIV, 17, 1966, 4, p. 665—677; C. Preda, SCIV, 18, 1967, 3, p. 513—519; v. și V. Teodorescu, SCIV, 15, 1964, 4, p. 498.

¹⁰ Maria Comșa, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 365.

¹¹ Cf. Jean Schneider, *Recueils de la Société Jean Bodin, VII (La ville, Deuxième partie, Institutions économiques et sociales)*, Bruxelles, 1955, p. 437; L. Mumford, *La Cité à travers l'histoire*, Paris, 1964, p. 332—333; R. Maunier, *L'origine et la fonction économique des villes*, Paris, 1910, p. 78—80; M. Rochefort, *L'organisation urbaine de l'Alsace*, Strasbourg, 1960, p. 149.

Firește, fenomenul amintit, care are darul de a dovedi, între altele, că încă în orașele cele mai mari ale evului mediu activitățile specific urbane nu erau *total* separate de agricultură¹², a cunoscut grade deosebite de manifestare de la o zonă la alta, fără să lase însă loc îndoielilor în legătură cu faptul că orașenii nu își puteau asigura numai prin munca lor nu numai materiile prime necesare activităților meșteșugărești, dar nici produsele necesare traiului. În aceste împrejurări, devine limpede că existența unor raporturi permanente între oraș și sat este impusă în mod obiectiv și necesar de întreaga evoluție a societății feudale¹³, de la sine impunându-se și încheierea că volumul, intensitatea și complexitatea acestora nu puteau fi aceleași în întreaga Europă medievală. Era normal, de aceea, ca, în funcție de o seamă de factori, care concură la definirea poziției economice a celor doi „parteneri”, să se impună punctul de vedere că, sub toate aspectele, principalul beneficiar al amintitelor raporturi s-a dovedit a fi orașul. Fără îndoială că aceasta a și fost realitatea, dar constatarea ei pur și simplu nu poate constitui nicicând un îndemn pentru adîncirea cercetării. H. Pirenne exprima un adevăr atunci cînd scria despre orașul medieval că „se réserve jalousement les libertés dont... jouit dans ses murs”¹⁴, și credem că în cuvintele sale putem afla una din cele mai categorice aprecieri ale opoziției implacabile dintre interesele orașenilor și acelea ale locuitorilor satelor. „Elle (la ville -n.n. M.D.M.) veille de toutes ses forces à les empêcher de se livrer à la pratique de l'industrie dont elle se réserve le monopole”¹⁵. Pentru a înțelege însă mai bine semnificația aparent categoriceii opinii a patriarhului cercetării istoriei orașului medieval european, ne grăbim să amintim aici și să ne declarăm acordul cu opinia lui L. Mumford potrivit căreia „le développement des villes dépendait étroitement d'une agriculture prospère et ce serait une grossière erreur de vouloir séparer la prospérité des cités de celle des campagnes qui les nourrissait”¹⁶. Într-adevăr, între aceste două coordonate (ultima putînd fi apreciată chiar ca un imperativ) studierea raporturilor economice dintre oraș și sat în evul mediu poate căpăta un plus de consistență în încheierile la care ajunge.

Dacă exploatarea satului de către oraș este una din realitățile obiective ale evului mediu, nu este mai puțin obiectivă și realitatea că orașul nu a putut împiedica accesul lumii rurale la progresul tehnic realizat în cele mai diverse domenii de activitate specializată din mediul urban. Judecînd lucrurile din acest ultim punct de vedere, este de neînlăturat impresia că asistăm la un paradox ce pare a fi caracterizat un anumit moment din istoria relațiilor economico-sociale dintre oraș și sat. Pentru a conferi un plus de claritate lucrurilor, ni se pare necesar să distingem în evoluția amintitelor raporturi cel puțin două etape obligatorii.

După cum se știe de multă vreme și se acceptă în general, constituirea orașelor medievale ca centre de producție și de schimb a fost posibilă numai datorită existenței în lumea satelor a unei forțe sociale bine cristalizate, reprezentată de acele elemente ce se desprindeau tot mai stăruitor

¹² W. Hensel, *Dacia*, N.S., 5, 1961, p. 472.

¹³ A. Gieysztor, *Studi in onore di Armando Saponi*, I, Milano, 1957, p. 133-134.

¹⁴ H. Pirenne, *Les villes du Moyen-Âge*, Bruxelles, 1927, p. 184.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ L. Mumford, *op. cit.*, p. 332.

de activitatea agricolă și care, chiar dacă prin produsele realizate curent slujeau în mare măsură dezvoltării acesteia, încep să se constituie într-o categorie socială distinctă, a cărei trăsătură esențială este desprinderea tot mai accentuată de agricultură.

Firește, într-o încercare ca cea de față nu și-ar avea rostul o reluare, fie ea și pe scurt, a discuției referitoare la modul și condițiile în care amintita categorie socială se transferă din mediul în care a apărut într-unul calitativ nou¹⁷, care capătă contururi și trăsături economico-sociale specifice tocmai datorită ponderii în continuă creștere pe care o au în cadrul comunităților urbane acești producători specializați. În schimb, atenția trebuie să ne fie reținută de constatarea că „gelozia” cu care locuitorii noilor așezări își apără privilegiile¹⁸, interzicând satelor accesul la ele, tinde să dea naștere la un moment dat unei prăpăstii între orașe și sate, izolându-le pe primele de lumea rurală înconjurătoare¹⁹.

Oricit ar putea să pară de nefirească, această situație își are explicația în chiar capacitatea economică a orașelor medievale incipiente, capacitate care permitea acestora să satisfacă în primul rînd nevoile de consum ale propriilor locuitori și ale feudalilor laici sau clerici, ce-și aveau reședința în cuprinsul lor, și de care orașele au depins o bună bucată de vreme²⁰. Constituirea breslelor în orașe, impusă de nevoia organizării luptei meșteșugarilor împotriva virfurilor feudale ce le barau drumul spre prosperitate și libertăți, poate fi cu justete interpretată și ca o măsură de apărare a meșteșugarilor orășeni față de omologii lor rurali, dacă nu chiar față de sate, în general. Dar caracterul pe care îl crea producției orășenești organizarea breslelor, ca și întreaga administrație orășenească, nu făcea decît să dea naștere unui anume fixism²¹, constituind, în ultimă instanță, o negare a însuși rolului inoitor pe care trebuiau să-l joace orașele în viața societății feudale. Tocmai de aceea, cu toată severitatea măsurilor adoptate, această primă etapă din existența orașelor medievale (a cărei

¹⁷ Jean Remy, *La ville; phénomène économique*, Bruxelles, 1966, p. 119. Uneori și în anumite regiuni ale Europei, orașele mai vechi și situate la un nivel economic ridicat ajungeau pînă la a-și disputa cu alte aglomerări urbane, aflate în plină dezvoltare, emigranții din lumea rurală (cf. J. Glénisson-J. Misraki, *Villages désertés et histoire économique XIe—XVe siècles*, Paris, 1965, p. 275).

¹⁸ Johan Plesner (*L'émigration de la campagne à la ville libre de Florence au XIIIe siècle*, Copenhaga, 1934, p. 127) merge pînă la a afirma că „abstraction faite de cas spéciaux et peut-être de certaines épiodes, la ville soutenait les seigneurs et non leurs paysans”.

¹⁹ H. Pirenne, *op. cit.*, p. 186. Într-o etapă ulterioară însă, concomitent cu înăsprirea luptei orășenilor pentru obținerea de libertăți colective, conflictul dintre orășeni și aristocrația feudală va cuprinde și lăranimea aservită. În noile împrejurări, orășenimea va încuraja lupta de eliberare a lăranimii, la baza acestui sprijin aflîndu-se interese economice evidente ale orășenimii: lipsirea feudalilor de mina de lucru necesară lucrării pămîntului le ușura orășenilor cumpărarea unor terenuri agricole; eliberarea lăranilor din condiția servilă asigura orașelor o mină de lucru ieftină etc.; cf. și H. Sée, *Histoire économique de la France*, I, Paris, 1929, p. 11.

²⁰ Este de amintit, fie și numai în treacăt, că, în atitudinea lor față de orașe, feudalii laici s-au deosebit de cei ecleziastici, ultimii adoptînd o poziție fălș negativă față de orice fel de mișcare urbană care viza obținerea de libertăți individuale și colective; cf. mai ales A. Saporî, *Studi di storia economica*, I, ed. a III-a, Florența, 1955, p. 594; E. Eppen, *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, Bonn, 1953, p. 252; J. Schneider, *La ville de Metz: aux XIIIe et XIVe siècles*, Nancy, 1950, p. 406; idem, *Recueils de la Société Jean Bodin*, VI (La ville, Première partie, Institutions administratives et judiciaires), Bruxelles, 1954, p. 501—502; L. Mumford, *op. cit.*, p. 327—328.

²¹ Ph. Dollinger, *Recueils de la Société Jean Bodin*, VII, Bruxelles, 1955, p. 395.

încadrare cronologică va trebui încercată cîndva cu multă atenție) era absolut necesar să fie depășită, rolul esențial în aceasta jucîndu-l tot un factor de ordin economic. Chiar dacă, o vreme oarecare, orașele medievale nu au dispus decît de capacitatea de a satisface nevoi de consum relativ restrinse, cu timpul puterea lor economică a crescut, ajungîndu-se, în unele cazuri (e adevărat, de excepție), la o specializare care a impus anumite produse pe întinderi uriașe²². Făcînd abstracție de astfel de situații speciale, trebuie să observăm că producția de mărfuri din orașe nu se putea dezvolta normal decît în condițiile existenței unei sfere de consumatori în continuă creștere, consumatori între care intrau și satele.

Si numai din momentul în care orașul a început a fi furnizorul unor cantități sporite de mărfuri către sate, ceea ce a avut ca primă și importantă urmare o activizare considerabilă a schimburilor economice dintre el și lumea rurală înconjurătoare²³, au putut apărea condițiile necesare pentru ca orașul să poată fi conceput pe drept „abs aktiver wirtschaftlicher Mittelpunkt ihres Hinterlandes”²⁴, în cadrul unor schimburi devenite sistematice.

Importantă ca formă de manifestare a raporturilor economice dintre oraș și sat în evul mediu, pătrunderea pe piața satelor a produselor meșteșugului urban nu poate și nu trebuie să fie privită numai prin prisma semnificației pe care o are pentru studiul creșterii capacității de producție de marfă a orașului, ci, am spune, accentul ar trebui să fie pus asupra efectelor pe care aceasta le are asupra producției meșteșugărești rurale. Acesta și este, de altfel, unul din rosturile prezentului studiu. Pentru aceasta, însă, este nevoie ca cercetarea să țină seama de două criterii cel puțin: teritorial și cronologic.

Într-un număr de încercări precedente am căutat să exemplificăm prin situații concrete din Muntenia și Moldova modul în care trebuie abordată, după opinia noastră, problema raporturilor economice dintre oraș și sat în evul mediu sub raport teritorial²⁵. Condițiile, numeroase și variate, care favorizează sau, dimpotrivă, îngreuează intensificarea acestora, formulate atunci, nu mai necesită o reluare. În schimb, este necesar să stăruim mai îndelung asupra unui aspect particular al problemei, aspect care revine tot mai insistent în discuția specialiștilor, în ultima vreme, și a cărui exactă cunoaștere aduce foloase reale întregului ansamblu: mecanismul raporturilor dintre oraș și satele situate în preajma acestuia.

În această privință trebuie făcută precizarea că folosirea în literatura de specialitate a noțiunii de *izodistanță* nu face decît să introducă o oarecare ordine în lucruri, fără să dispară însă, prin aceasta, baza unor oricînd posibile neînțelegeri. Într-adevăr, încercarea de a opera pentru mai multe așezări urbane cu zone de mărimi identice în raza cărora să se încadreze așezările rurale studiate din unghiul ce ne interesează nu poate duce la rezultate viabile dacă nu se ține seama de condițiile geografice specifice ale locului, singurele în măsură să dea o consistență reală rezultatelor cercetării. Cu titlu de exemple, s-ar putea invoca aici două opinii exprimate nu demult, opinii a căror justețe ne grăbim a o sublinia.

²² Cum a fost cazul orașelor flamande, producătoare ale faimoaselor postavuri.

²³ H. Preuss, *Die Entwicklung des deutschen Städtewesens*, I, Leipzig, 1906, p. 15.

²⁴ E. Ennen, *op. cit.*, p. 297.

²⁵ Cf. mai ales M. D. Matei, *Bulletin AIESEE*, 9, 1971, 1–2, p. 104 și urm.

Într-o excelentă lucrare ²⁶, Pompiliu Poghire evidențiază importanța decisivă pe care atît formele de teren din zona Tutovei, cît și lipsa unor drumuri care să traverseze colinele pe direcția est-vest au permanentizat o stare de lucruri care ar putea fi caracterizată prin individualizarea, la nivelul fiecărei văide ape, a vieții economice a așezărilor sătești ce punctează amintita zonă. Din aceleași motive, așezările orășenești, de mai mare importanță, care mărgineau zona la est și la vest, anume Birladul și respectiv Bacăul, și-au manifestat „influența asupra unor regiuni restrinse, situate la periferie”²⁷, autorul adăugînd: „Orașul Bacău și-a extins influența mai mult spre vest. Birladul nu a putut atrage decît o parte a așezărilor (atracția lui a fost mai mult comercială și culturală și mai puțin industrială), iar celelalte orașe pericoline au avut o influență cît se poate de slabă”²⁸. Pe temeiul unor observații pertinente, care se extind asupra unei perioade îndelungate, autorul conchide, referindu-se la Birlad, că acest oraș a ținut sub influența sa o zonă colinară „situată la distanță mai mică de 25 km”²⁹.

Despre o situație aproape similară vorbește cunoscutul învățat sovietic L. L. Polevoi, pornind de la analiza datelor pe care i le-au oferit atît săpăturile arheologice din așezarea de la Costești (R. S. S. Moldovenească), cît și numeroase recunoașteri de teren din zona limitrofă acesteia. Referindu-se la realități ale secolului al XIV-lea, L. L. Polevoi precizează că puternica influență a producției meșteșugărești de la Costești (în mod special olăritul) poate fi urmărită pe o rază de pînă la 20 km³⁰, dar uneori această influență poate fi urmărită pînă la distanțe variînd între 35—50 km.

În sfîrșit, deși prezintă un grad mai redus de precizie, ni se pare util să amintim în aceeași ordine de idei părerea lui Șt. Olteanu referitoare la rolul economic al orașului București: „Ca loc de producție și de schimb, orașul București a polarizat în jurul lui în decursul evului mediu dezvoltat aproape întreaga activitate economică din zonă”³¹.

Rămînînd, în continuare, să încercăm a desprinde anume învățăminte pentru problema ce ne interesează din analiza succintă a unora din formele pe care le-a îmbrăcat procesul formării orașelor medievale, ne vom opri la două din acestea, mai bogate, poate, în semnificații decît altele.

Este un fapt de mai multă vreme cunoscut acela că în literatura românească s-au formulat, în repetate rînduri, opinii care atribuie vailor de riuri caracterul și particularitățile unor unități economico-sociale capabile să asigure cadrul necesar apariției unor forme de organizare superioare la începuturile feudalismului. Îndiferent de faptul că pînă în prezent nu s-au putut formula argumente solide în sprijinul opiniei — foarte plauzibile dealtfel — că vailor de riuri au putut constitui cadrul teritorial al existenței unor formațiuni politice care au premers statelor feudale românești ³², pentru discuția ce ne interesează acum este de reținut mai

²⁶ *Satul din Colinele Tutovei, Studiu geografic*, București, 1972.

²⁷ *Ibidem*, p. 111.

²⁸ *Ibidem*, p. 19.

²⁹ *Ibidem*, p. 77.

³⁰ L. L. Polevoi, *Gorodskoe goncaerstvo Prulo-Dnestrovia v XIV veke*, Chișinău, 1969, p. 30.

³¹ Șt. Olteanu, București, 9, 1972, p. 113.

³² N. Grigoraș, SCȘ Iași, 11, 1960, 1, p. 89; cf. mai recent M. D. Matei, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 71—87, referitor la zona Sucevei.

ales ipoteza existenței încă în secolele XII—XIII a unor așa numite „tirguri de văi”³³. Atribuind acestora funcția de centru de schimb și de pază a „unității economice” reprezentată de valea unui râu, ipoteza pare a-și afla și ilustrarea în câteva orașe românești, care au cunoscut o mare înflorire, începînd cu secolul al XIV-lea³⁴. Prin chiar poziția pe care o ocupă în lungul unei văi, este de la sine înțeles că aprecierea rolului unei astfel de așezări nu se mai poate face după criterii aplicabile unor așezări urbane din podiș sau cîmpie, în acest caz totul trebuind a fi raportat la „unitatea economică” pe care o deservea. Pentru a nu lăsa, însă, neobservat riscul de a atribui unor orașe o putere de „iradiere” economică mai mare decît era aceasta în realitate, se impune să distingem în evoluția raporturilor cu satele din „hinterlandul apropiat” acea etapă în care nu se face simțită nici o altă influență, drumurile de tranzit comercial fiind de avut în vedere în primul rînd.

În sfîrșit, o situație specială trebuie considerat că a avut-o, la un moment dat, o așezare ca Baia, în raporturile sale cu satele din jur. După cum se știe, literatura românească și cea străină de specialitate au abundat în afirmații categorice, care atribuiau așezării de la Baia o vechime a începuturilor cu mult mai mare decît o dovedesc sursele arheologice existente acum în circulația științifică. Mai mult încă, rezultatele celor mai recente investigații științifice, întreprinse în cadrul așezării amintite³⁵, nu au darul să acrediteze ideea formării aici a unei aglomerări umane legate de exploatarea unor zăcăminte aflate în subsolul zonei. Chiar dacă urmele exploatării minereurilor și ale prelucrării acestora nu s-au aflat pînă în prezent în *cuprinsul așezării*, absența amintitelor dovezi nu obligă la concluzii negative, o lărgire a cercetărilor în zona înconjurătoare putînd prileji oricînd astfel de descoperiri (ceea ce ne pare chiar foarte probabil). Dacă una din activitățile de importanță mai mare ale locuitorilor români și străini ai Băii se va dovedi că a fost extragerea și prelucrarea minereurilor, problema influenței exercitate de această așezare, de un tip special în Moldova, asupra dezvoltării zonei rurale limitrofe va trebui judecată de pe alte poziții și în funcție de alte criterii decît s-a sugerat în paginile precedente. Pentru moment, antrenarea locuitorilor zonei în exercitarea unor munci necalificate și constituirea în jurul Băii a unor așezări „satelit” ai căror locuitori, autohtoni sau nu, să fie antrenați în activitatea menționată ni se par a fi ipotezele cu cele mai multe șanse de verificare, în acest caz.

Din enunțarea punctelor de vedere de mai înainte s-a desprins, credem, faptul că pentru a se putea ajunge la înțelegerea rolului jucat de orașele medievale în dezvoltarea zonelor rurale imediat înconjurătoare, una din condițiile esențiale ce trebuie împlinite este aceea de a se ține seama în stabilirea întinderii zonei de hinterland direct influențate de astfel de orașe în primul rînd de condițiile geografice specifice fiecărei regiuni. Cît despre *formele* pe care le-a îmbrăcat această influență sau despre intensitatea ei, nu se va putea vorbi cu justete decît dacă se va

³³ P. P. Panăitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 282.

³⁴ Un astfel de caz l-ar putea constitui orașul Piatra-Neamț.

³⁵ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, ASU Iași, *Istorie*, 19, S. a III-a, 1973, 2, p. 165—181.

ține seama cu toată strictețea, pe de-o parte, de specificul activității desfășurate în orașe (în măsura în care izvoarele scrise sau cele arheologice îngăduie să se facă aceasta), iar pe de altă parte, și mai ales, de o realitate asupra căreia pare să se fi ajuns la un acord deplin al specialiștilor : în nici unul din orașele medievale românești nu s-a impus în mod deosebit vreo ramură de producție meșteșugărească, în cuprinsul respectivelor așezări putindu-se vorbi mai curînd de dezvoltarea unei producții de *mărfuri generale*. Această din urmă împrejurare ne și determină să restrîngem judecarea rolului economic al orașelor din Țara Românească și Moldova doar prin raportarea lui *la interiorul* celor două state feudale.

Cum arătam însă mai înainte, *întînderea* zonelor de influență a orașelor este doar o latură a problemei. Cel puțin la fel de importantă este latura cronologică a acesteia, ei rezervîndu-i rîndurile ce urmează.

Definirea orașului medieval ca centru de producție de mărfuri și de schimb situează pe primul plan al conținutului economic al respectivului concept existența unei producții proprii de mărfuri a fiecărei așezări urbane.

Chiar dacă unor orașe europene li s-a atribuit, fără temei, o activitate exclusiv comercială și tăgăduit una de producție de mărfuri ³⁶, în toate așezările urbane medievale cele două activități se îmbină. Mai mult chiar ; în funcție de împrejurările istorice concrete și specifice în care s-au format orașele medievale, produsele intrate în procesul schimbului, provenind din surplusurile rămase în fiecare gospodărie, căpătau numai întîmplător caracterul de *marfă* în condițiile economiei naturale, ceea ce a impus *primatul cronologic al schimbului* în raport cu producția de mărfuri *destinate* schimbului. Odată, însă, depășit respectivul stadiu din evoluția economiei feudale, cristalizarea și apoi consolidarea producției meșteșugărești în orașe a reprezentat o fază superioară în producția de mărfuri, fenomenul neputînd rămîne fără consecințe.

Vorbînd despre producția de mărfuri din orașe, nu înseamnă, în nici un caz, că aceste așezări au devenit *singurele* aglomerări umane în care se practica o activitate meșteșugărească specializată, satele continuînd să cunoască una similară ca conținut, dar cu mult inferioară sub raportul *volumului* și *calității* producției. Cu alte cuvinte, pe lîngă condiția juridică a indivizilor și colectivelor, pe lîngă semnele lor exterioare, orașul se deosebește de sat prin *ponderea* activităților productive ³⁷ și nu prin absența totală a uneia sau altele dintre acestea. Tocmai de aceea, producția meșteșugărească se dezvoltă în mediul urban într-un tempo neegalat de sate, fără să mai vorbim de strădania orașenilor de a diminua, pe cîtera cu puțință, practica meșteșugului la sate ³⁸.

Documentele arheologice, al căror număr este acum într-o continuă creștere, demonstrează că, chiar din faza timpurie a existenței orașelor, începe să se facă simțită deosebirea calitativă dintre produsele mește-

³⁶ W. Hensel, *Archaeologia Polona*, 7, 1964, p. 156 ; cf. și L. Mumford, *op. cit.*, p. 326.

³⁷ Ph. Dollinger (*La Hanse XIIe—XIIIe siècles*), Paris, 1964, p. 169 precizează : „Les corps de métiers... groupaient dans les villes hanséatiques comme ailleurs la majeure partie de la population urbaine, même dans les villes de grande commerce”.

³⁸ H. Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, Paris, 1917, p. 209.

șugărești din orașe ³⁹, și cele de proveniență rurală. Atunci cînd sînt aflate împreună și există posibilitatea identificării purtătorilor lor, astfel de produse oferă temeuri pentru foarte interesante observații. În acest sens, una din cele mai valoroase situații a fost identificată la Suceava în timpul cercetărilor întreprinse la Cetatea Șcheia ⁴⁰ (din vestul orașului). Aici, într-un context arheologic dominat de ceramica locală de proveniență orășenească sigură și în care apărea, de asemenea, ceramica cenușie, atribuită de noi unor meșteri străini ce vor fi lucrat la ridicarea fortificației ⁴¹, a fost descoperită și o categorie ceramică cu totul distinctă, a cărei proveniență rurală nu ridică semne de întrebare. Dată fiind contemporaneitatea descoperirilor avute în vedere, observația privind calitatea inferioară a ceramicii rurale capătă valoare de argument în sprijinul celor de mai sus.

Dacă descoperirile invocate au evidențiat o sensibilă răminere în urmă a producției rurale în raport cu cea contemporană orășenească, împrejurarea că ele au fost făcute într-un context prin excelență urban ne împiedică să identificăm zona din care provin. În schimb, existența altor descoperiri provenind din localități sigure, îngăduie, după opinia noastră, unele considerații de caracter mai larg, cu multe șanse de a fi confirmate de cercetări viitoare. După cum se știe, în anul 1960, s-a descoperit în marginea de vest a orașului Suceava, cu prilejul unor lucrări de terasament, urme consistente ale unei așezări rurale, al cărei nume rămîne, din păcate, în continuare necunoscut ⁴². Chiar dacă împrejurările nu au fost favorabile efectuării acolo a unor lucrări sistematice de cercetare, intervenția cu caracter de salvare, practică de colaboratorii muzeului local, a permis stabilirea în cuprinsul așezării respective a unui nivel de locuire datînd din ultimul deceniu al secolului al XIV-lea. Comparativ cu descoperirile din cuprinsul orașului Suceava cu care erau contemporane, acelea făcute la Șcheia, în așezarea amintită, nu prezentau nici-o deosebire calitativă notabilă, situîndu-se la un nivel tehnic remarcabil ⁴³. Iar dacă ținem seama de constatarea, verificată în repetate rînduri, că, atît la Suceava, cît și în alte orașe din Moldova, în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, producția de ceramică locală trăda deja o puternică influență exercitată de ceramica cenușie atribuită curent elementelor etnice germane stabilite de curînd în Moldova, observația că și descoperirile de la Șcheia vădesc aceeași influență evidențiază într-o măsură decisivă progresele realizate de meșteșugarii acestui sat situat la o distanță de numai 1,5 — 2 km vest de orașul Suceava, *sub impulsul neîndoielnic al meșteșugului urban*.

Pe aceeași linie se înscriu și constatările esențiale prilejuate de cercetările arheologice întreprinse în așezarea rurală de la Băiceni (jud. Iași). Situat la numai circa 5 km de Cotnari, satul amintit vădește, prin descoperirile atribuite sfîrșitului secolului al XIV-lea și începutului celui

³⁹ W. Hensel, *Remarques sur les origines...*, loc. cit., p. 157.

⁴⁰ Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, p. 70—82 și mai ales fig. 34—36.

⁴¹ M. D. Matei, *Dacia*, N.S., 6, 1962, p. 357—386.

⁴² Nu excludem eventualitatea să fie vorba de satul Hreățca (M. D. Matei, *SCIVA*, 28, 1977, 1, p. 80, fig. 1).

⁴³ Materialul inedit se află la Muzeul de istorie din Suceava.

următor, o atît de puternică pătrundere a produselor de proveniență urbană, încît s-ar putea chiar considera că acestea reprezintă majoritatea. Faptul este cu atît mai semnificativ, cu cît observația este valabilă nu numai în ceea ce privește ceramica de întrebuințare curentă — în cadrul căreia un procent ridicat este reprezentat de ceramica cenușie fină, purtînd un ornament specific aceleia vehiculate de coloniștii germani stabiliți în Moldova, și care este de certă proveniență urbană — dar și în privința atît de semnificativelor piese de echipament militar, care sînt pîntenii. Într-un cuvînt, totalitatea descoperirilor arheologice de la Băiceni vădește atît pătrunderea masivă în sat a produselor meșteșugărești realizate în ateliere orășenești, cît și primele semne ale preluării de către meșteșugarii satului a unor elemente de tehnică și tipologie urbană, în încercarea lor de a realiza în sat produse similare (cazul cel mai reprezentativ ni se pare a fi cel al ceramicii zgrunțuroase)⁴⁴.

O atare observație ar părea să justifice ipoteza că între capacitatea economică și nivelul tehnic la care se situa producția meșteșugărească din orașe și nivelul tehnic al producției din satele din jurul acestora, exista, în secolul al XIV-lea, o legătură foarte strînsă, determinată. Ipoteza aceasta capătă, după părerea noastră, o confirmare în plus prin descoperirile făcute cu mai mulți ani în urmă în cimitirul medieval de la Dărmănești — Piatra Neamț⁴⁵. Aparținînd unei așezări rurale situate la 2—3 km de Piatra Neamț și datînd de la finele secolului al XIV-lea — începutul celui următor, cimitirul de la Dărmănești permite nu numai judecăți referitoare la stadiul de dezvoltare în care se afla producția proprie așezării, dar și unele privind capacitatea orașului din apropiere de a influența satele din jur. În acest din urmă sens, sugestiile făcute de descoperirile de la Dărmănești sînt destul de surprinzătoare, totul vădînd o evidentă rămînere în urmă a producției locale în raport cu nivelul atins de alte așezări orășenești sau chiar rurale ale vremii.

Referindu-ne la această etapă, încă timpurie, a relațiilor economice dintre orașele medievale românești și satele din împrejurimile nemijlocite ale lor, etapă a cărei limită cronologică superioară nu pare că depășește finele secolului al XIV-lea, credem că ea prezintă două aspecte esențiale, determinate de distanțele la care se află satele respective de centrele urbane în a căror orbită economică gravitează; în timp ce satele situate în nemijlocita apropiere a orașelor (prin aceasta înțelegînd distanța de pînă la 4—5 km), suportă direct influența orașelor și sînt o oglindă a ritmului de dezvoltare a acestora, așezările rurale situate la distanțe mai mari rămîn, în continuare, în afara influențelor urbane. În funcție de observațiile de care dispunem acum, socotim justificată ipoteza că înainte de sfîrșitul secolului al XIV-lea nici nu ar trebui să surprindă absența din inventarul unor sate aflate la distanțe mai mari de 7—8 km de cel mai apropiat oraș a unor mărfuri de proveniență orășenească. Aceasta, fără să mai vorbim, deci, de exercitarea vreunei influențe directe asupra meșteșugului rural. Ipoteza de mai sus, în sprijinul căreia se pot invoca, pentru moment, doar cîteva observații, merită să ne rețină atenția,

⁴⁴ Rodica Popovici-Baltă, ArhMold, 8, 1975, p. 293—307.

⁴⁵ V. Spinei, MemAntiq, 1, 1969, p. 25 și urm.

deoarece odată depășită perioada în care orașele își consolidează producția specifică se intră într-un nou stadiu al relațiilor lor economice cu hinterlandul apropiat.

De cel mai mare interes pentru problema care ne preocupă acum sînt descoperirile făcute în două așezări rurale, a căror valoare documentară este considerabil sporită de împrejurarea că, indiferent de distanța cronologică și spațiul geografic ce le separă, vorbesc despre esența fenomenelor asupra cărora ne-am oprit. Este vorba de descoperirile din așezarea sătască de la Străulești — din preajma vechiului tirg al Bucureștilor și de aceea de la Rotopănești, sat aflat la o distanță de circa 10 km nord-vest, în linia dreaptă, de vechea capitală a Moldovei — Baia.

Minuțioasele cercetări întreprinse vreme de mulți ani în cuprinsul orașului București și în împrejurimi, de către un colectiv de specialiști al Muzeului de istorie al orașului București, au demonstrat existența, începînd cu secolul al XIV-lea, a numeroase sate concentrate pe o suprafață relativ restrînsă în jurul tirgului Bucureștilor ⁴⁶. Nivelul general de viață al acestor așezări este cotate ca destul de modest în cursul secolului al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor, situație ce s-ar putea dovedi specifică unei zone mai largi în perioada respectivă. Spre mijlocul secolului al XV-lea, situația pare a se îmbunătăți, în sensul că nu numai inventarul locuințelor se ameliorează calitativ și sporește cantitativ, dar chiar și în tehnica amenajării locuințelor se înregistrează sensibile îmbunătățiri. În mod normal, înainte de a pune noile realități pe seama unei creșteri generale a nivelului de viață al comunităților din această regiune a Țării Românești, creștere cu totul plauzibilă, prima explicație a fenomenului trebuie căutată în influența pe care o exercită asupra satelor din jur tirgul Bucureștilor, a cărui înflorire rapidă în secolul al XV-lea a fost o realitate.

Mai amplu cercetată, așezarea de la Străulești — identificată de P. I. Panait cu satul medieval Măicănești — a pus la dispoziție cercetătorilor numeroase și foarte semnificative materiale arheologice, a căror judicioasă interpretare a permis descoperitorului lor formularea unei opinii de reală însemnătate științifică. Referindu-se la perioada de la mijlocul secolului al XV-lea, autorul săpăturii de la Străulești consideră a dispune de suficiente observații pentru a afirma: „Cercetările de la Străulești au dovedit că abia din această perioadă și în special în ultimele decenii ale secolului al XV-lea se face simțită în structura economică și socială a satelor din jur influența unui centru orășenesc. *Sporirea uneltelor de metal, unelte lucrate într-o tehnică superioară stadiului rudimentar în care meșterii sătască își realizau produsele lor, dovedește prezența producției atelierelor meșteșugărești orășenești în așezările din apropiere*” ⁴⁷ (subl.n.s. M.D.M.).

Sînt de reținut din observația cercetătorului bucureștean cel puțin două aspecte, esențiale pentru probleme ce ne interesează, și anume: într-o primă etapă, timpurie, a cărei întindere nu poate fi stabilită cu precizie, prezența producției orășenești în mediul rural înconjurător se

⁴⁶ I. Donat stabilește la circa 41 numărul satelor existente în evul mediu” pe actualul teritoriu al Bucureștilor ori în imediata sa apropiere” (Studii, 9, 1956, 6, p. 83).

⁴⁷ *Istoria orașului București*, I, București, 1965, p. 84.

face remarcată exclusiv prin pătrunderea în sate a unor produse realizate de meșteșugul urban, diferența calitativă dintre acestea și realizările similare ale meșteșugarilor sătești fiind ușor de remarcat. Indiferent dacă este vorba de domeniul de producție asupra căruia și-a oprit atenția, în cazul semnalat, P. I. Panait, sau de acela al olăriei, în care deosebirile de ordin tehnic sau tipologic sînt încă și mai ușor sesizabile, este cert că o bucată de vreme satul nu reușește performanțe notabile, rămînînd încă departe de nivelul atins de meșteșugul urban.

În această ordine de idei, merită să adăugăm observația că, pe alocuri, dar cu siguranță mai ales în cazul unor sate situate în condiții de izolare mai pronunțată față de oraș sau aflate în poziții dezavantajoase în raport cu anume căi de circulație mai intensă a mărfurilor, decalajul dintre produsele de proveniență rurală și acelea realizate în orașe, în general, continuă să se păstreze pînă destul de tirziu. Unul din indiciile cele mai semnificative în această privință l-au oferit la vremea lor, și a fost semnalat la timp, descoperirile făcute în timpul cercetărilor arheologice întreprinse în cetatea de pămînt de la Birlad⁴⁸. Aici, covârșitoarea majoritate a descoperirilor era constituită, indiferent de categoriile de obiecte avute în vedere, de produsele de nivel superior, corespunzător stadiului atins *pe plan general în Moldova* de diversele meșteșuguri al căror studiu a fost făcut posibil de cercetările arheologice. Împreună cu materialele de bună calitate, provenind atît din orașe cît și din sate, la Birlad s-au aflat, însă, și produse de calitate inferioară, de certă proveniență rurală. Ceramică lucrată cu o îndeminare discutabilă sau piese de armament și de echipament militar, aceste descoperiri semnalează dăinuirea pe alocuri, încă în ultima treime a secolului al XV-lea, a unor tehnici înapoiate. Aceasta chiar în condițiile în care alte săpături, practicate în așezări sătești ale vremii, aduc dovezi certe că în a doua jumătate a secolului al XV-lea așezările sătești din Moldova cunoșteau, în ciuda împrejurărilor militare cunoscute, o înflorire continuă.

Cel de-al doilea aspect ce se desprinde din observațiile lui P. I. Panait asupra descoperirilor de la Străulești-Măicănești este unul de ordin istoric mai larg și el poate fi înțeles numai cu condiția amintirii aici a altei opinii a cercetătorului citat, opinie referitoare la vechimea tirgului Bucureștilor⁴⁹. În ceea ce ne privește avem foarte serioase rezerve față de datarea în a doua jumătate a secolului al XIV-lea a începuturilor vieții citadine la București. Împotriva acestei opinii ar părea să se ridice însăși întîrzierea cu care ar trebui să admitem că se face simțită *în satele din zona imediat înconjurătoare* existența unui centru orășenesc în formare—diferență de aproape un secol dacă acceptăm datările propuse. În schimb, pare cu mult mai verosimil să considerăm că abia prezența și intervenția domniei, în secolul al XV-lea, a *stimulat dezvoltarea așezării*, abia în veacul acesta putîndu-se vorbi de trăsături urbane în viața așezării ce va deveni înfloritorul oraș București⁵⁰. În acest context, observațiile lui P. I. Panait capătă o consistență și o valoare reale.

⁴⁸ M. D. Matei și L. Chișescu, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 439—465.

⁴⁹ P. I. Panait, *București*, 5, extras, p. 23.

⁵⁰ P. I. Panait (*ibidem*, p. 24) consideră că „o dată cu alegerea lui drept Scaun domnesc orașul București intră într-o nouă fază, aceea a maturizării trăsăturilor citadine”.

Cel de-al doilea exemplu a cărui aducere în discuție mai este necesară nu este oferit de așezarea de la Rotopănești. Așezat pe pîriul Brădățel, afluent al Șomuzului Mare, satul Rotopănești, în ciuda distanței de numai 10 km la care se află față de Baia, era situat într-o poziție relativ lăturălnică atît față de amintitul oraș, cît și față de drumurile de mai mare importanță, care străbăteau zona. Aceasta a făcut ca încă la finele secolului al XIV-lea și începutul celui următor în cultura materială a satului să nu se facă remarcate trăsături sau elemente inoitoare, care să ducă gîndul la vreun împrumut din meșteșugul orașului relativ apropiat⁵¹.

Discuțiile și exemplele invocate în paginile precedente au evidențiat credem, că în perioada imediat următoare, în sens larg, consolidării producției meșteșugărești în orașe, aceasta se face simțită în mediul rural înconjurător, unica formă concretă pe care o îmbracă respectiva manifestare fiind pătrunderea produselor meșteșugărești urbane în mediul rural. Cu excepția unor așezări sătești situate la mari distanțe de anume orașe mai importante sau în poziții mai izolate, această primă fază a relațiilor economice dintre oraș și sat în evul mediu este de presupus că luase sfîrșit odată cu ultimii ani ai secolului al XIV-lea în Moldova și sigur ceva mai devreme în Țara Românească.

Tabloul de mai sus ar fi, însă, incomplet dacă la situațiile semnalate nu am adăuga o categorie specială de așezări rurale din aceeași perioadă, categorie reprezentată de sate, care, chiar dacă nu intră în aria de influență directă a unui oraș, beneficiază din plin de dezvoltarea cunoscută de orașele românești la finele secolului al XIV-lea. Este vorba de satele dispuse în apropierea nemijlocită a unor riuri, în lungul cărora, pe drumuri de negoț devenite tradiționale, se produce o circulație notabilă de mărfuri. Chiar dacă pentru moment nu putem invoca decît două exemple de o consistență satisfăcătoare — și amîndouă din Moldova — nu avem, de data aceasta, nici o îndoială că săpăturile arheologice viitoare ne vor semnala multe altele asemănătoare.

Primul și cel mai reprezentativ este exemplul satului Lunca-Dorohoi, căruia i s-a propus o foarte plauzibilă identificare cu satul Dobrinăuți⁵², menționat în actele medievale. Situat la o distanță destul de mare (de circa 17—18 km) de Siret, care era cel mai mare oraș din zonă, satul amintit a putut, în schimb, beneficia din plin de avantajele oferite de un drum comercial important, cum era acela care lega Suceava de Camenița, trecînd prin Dorohoi și Hotin. Prin intermediul acestui drum de negoț, care este posibil să fi traversat Siretul, „foarte probabil în apropierea satului actual Lunca”⁵³, locuitorii așezării dovedesc a fi cunoscut temeinic produsele realizate în Siret și în alte orașe, ajungînd, încă înaintea de finele secolului al XIV-lea, să realizeze unele identice. În acest sens, referindu-se la producția de ceramică, autorii săpăturii de la Lunca consideră chiar că este dificil de deosebit olăria lucrată la Lunca de aceea contemporană, din orașe⁵⁴. Iar dacă avem în vedere că printre descoperirile care prilejuiesc considerațiile de mai sus un loc important îl ocupă ceramica cenușie

⁵¹ Descoperiri inedite. Exprimăm mulțumiri kolegei Elena Busuioc pentru îngăduința de a le fi putut studia.

⁵² Dan Gh. Teodor, *ArhMold*, 6, 1969, p. 209—210.

⁵³ *Ibidem*, p. 208.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 207—208.

de care am amintit deja — și care la finele secolului al XIV-lea era specifică *numai* producției orășenești — situația așezării de la Lunca ne apare încă și mai semnificativă.

Deși nu beneficiază încă de un volum deosebit de descoperiri, în măsură să permită considerații mai ample, cel de-al doilea exemplu ce poate fi invocat aici nu este cu nimic mai puțin important. Este vorba de satul Berchișești, aflat la circa 13 km sud-est de Gura Humorului, pe malul stîng al apei Moldovei. Sondajele preliminare, efectuate în vatra vechii așezări⁵⁵, au scos la lumină un bogat material arheologic.

Principala concluzie pe care o permite studiul materialelor datînd de la finele secolului al XIV-lea și începutul celui următor este aceea că inventarul așezării depășește în varietate și calitate descoperirile din alte așezări similare, contemporane. Atît în ceea ce privește ceramica, cit și mai ales referitor la piesele de armanent și echipament militar (virfuri de săgeți, buzdugan, pinten etc.), descoperirilor de la Berchișești nu li se pot găsi, în momentul de față, analogii în așezări rurale contemporane, iar asupra provenienței orășenești mai ales a obiectelor de metal nu există dubii⁵⁶. Or, distanțele apreciabile, pentru vremea aceea, la care satul Berchișești se afla de cele mai importante orașe din regiune (Suceava la peste 20 km, în linie dreaptă, Baia — la circa 18—19 km, pe cursul Moldovei) ar explica destul de greu calitatea unui astfel de inventar în respectiva așezare rurală. În schimb, totul devine explicabil dacă amintim că pe aici trecea unul din cele mai frecventate drumuri de negoț ale vremii, acela ce însoțea valea Moldovei.

Există deci temeuri pentru a afirma că, indiferent de încadrarea cronologică a ei, consolidarea producției meșteșugărești din orașe nu întîrzie să se facă remarcată *în afara* limitelor acestor aglomerări. Această primă fază din evoluția raporturilor economice directe dintre orașele medievale și lumea rurală contemporană se limitează, teritorial și ca efecte economice, la o zonă relativ restrînsă de hinterland. Materializată pentru moment prin simpla pătrundere a mărfurilor orășenești în lumea satelor, fenomen căruia deosebirea calitativă a produselor îi ușurează considerabil sesizarea, faza respectivă are numai în cazuri cu totul rare efecte imediate asupra meșteșugului rural, cele mai sensibile față de influența orașelor dovedindu-se, cum era și firesc, așezările satești aflate în nemijlocita apropiere a aglomerărilor urbane. Existența, în această etapă, a unor excepții se limitează, după cum pare a o dovedi documentarea actuală, la unele sate aflate în lungul drumurilor de negoț ale vremii, contactul sistematic și timpuriu cu mărfurile vehiculate pe aceste drumuri punîndu-și amprenta pe viața economică a unor astfel de sate.

Ca fenomen istoric sporirea capacității de producție a orașelor medievale nu era posibilă decît ca urmare, între altele, a creșterii numărului meșteșugarilor din orașe, concomitent firește cu adîncirea specializării meșteșugului urban. Cum respectiva creștere numerică nu era decît o

⁵⁵ Cercetare efectuată de M. D. Matei și O. Monoranu.

⁵⁶ Virfurile de săgeți și pintenii cu rozetă sînt de o foarte bună calitate, inscriindu-se printre descoperirile atribuite atelierelor orășenești.

componentă a mai amplului fenomen al mutațiilor demografice continui de la sat la oraș, ce a caracterizat întregul ev mediu, devine limpede că firele ce legau orașul de sat erau cu mult mai numeroase decât ar putea să pară. În același timp însă, creșterea și diversificarea producției de marfă în sinul orașelor nu era un proces determinat doar de desfacerea mărfurilor pe piața locală, orășenească, consumatorul rural jucind, de asemenea, un rol dintre cele mai importante. Dar oricît de mult s-ar fi dezvoltat producția orășenească de măfuri, este foarte greu de admis, pe de-o parte, că aceasta era capabilă să asigure *întreaga* nevoie de consum a satelor, iar pe de altă parte că ea putea duce la dispariția meșteșugurilor satești și a producției de mărfuri în mediul rural. Departea de a conduce la așa ceva, dezvoltarea producției urbane de mărfuri a avut, dimpotrivă, două consecințe de importanță excepțională, asupra cărora este necesar să ne oprim.

În primul rînd, contactul tot mai stăruitor și sistematic cu mărfurile de proveniență orășenească, contribuind la modificarea gustului consumatorului rural, a impus meșteșugarilor satești producerea unor mărfuri cit mai apropiate, cel puțin ca formă și aspect, de cele „importate” de la oraș. Chiar dacă posibilitățile de datare foarte strictă a descoperirilor nu sînt întotdeauna asigurate pentru descoperirile ce ne stau la dispoziție, nu incupe nici o îndoială că secolul al XV-lea cunoaște încă de la începutul său generalizarea tipologică a unor produse realizate inițial în centrele urbane și prezentînd caracteristicile produsului de serie, destinat vinzării. Și cum, deși nu este unicul domeniu de activitate care poate sluji la exemplificări, olăria este considerată a exprima cel mai bine procesul amintit, ne vom referi și noi la ea. Fără să intrăm în detalii inutile, vom aminti aici doar constatarea că în Moldova începutul secolului al XV-lea se caracterizează printr-o foarte rapidă generalizare a unor forme de vase care, în ultimul deceniu al veacului precedent, erau caracteristice olăriei orășenești, generalizarea mergînd pînă la repetarea unui decor simplificat și redus la cîteva caneluri puțin adînci pe umărul vaselor. Important, înainte de toate, prin faptul că vădește folosirea unei tehnici mult îmbunătățite sub toate aspectele (prepararea pastei, folosirea roatei rapide, metode de ardere), fenomenul se accentuează înspre mijlocul secolului al XV-lea, ajungîndu-se ca în a doua jumătate a lui deosebirea unor „importuri” orășenești de produsele realizate în sate să fie foarte greu de făcut⁵⁷. Cum în sensul celor de mai sus pledează destul de numeroase descoperiri, ne mulțumim aici să amintim doar cîteva, poate numai fiindcă sînt mai semnificative decît altele: Hlincea-Iași, Udești⁵⁸, Suceava, Birlad, Berchișești. O situație specială, dar numai sub raport cronologic, o prezintă Țara Românească, unde fenomenul generalizării unor tehnici și forme se petrece încă din secolul al XIV-lea⁵⁹, fără însă să lipsească exemple și din secolul următor privind influența producției orășenești asupra celei rurale.

⁵⁷ De cele mai multe ori, identificarea producției locale este ușurată de împrejurarea că meșteșugarii satești vădesc anume neîndeminări în arderea vaselor, aceasta fiind incompletă și neuniformă pe toată grosimea peretelui.

⁵⁸ Pentru anume particularități ale producției din acest sat. cf. M. D. Matei și Al. Rădulescu, *St.Mat.Suceava, Istorie*, 3, 1973, p. 280—287 și mai ales fig. 13—15.

⁵⁹ N. Constantinescu (*SCIV*, 15, 1964, 1, p. 103—112) semnalează existența în așezarea rurală de pe Mostiștea a unui cuptor evoluat de ars vase, cuptor prevăzut cu grătar orizontal. Aceasta înseamnă că olarul care îl utiliza, pe lîngă că avea obișnuința unor tehnici superioare, desfășura o activitate destinată satisfacerii unor cereri de consum permanente.

Dacă necesitățile de consum ale vieții zilnice au impus dezvoltarea producției de mărfuri la sate, precum și îmbunătățirea continuă a calității produselor, este de cel mai mare interes să amintim și o altă observație ce se degajă din analiza materialului arheologic existent : aceleași necesități, ca și specificul vieții rurale au restrins și limitat varietatea producției, afectând prin aceasta însuși procesul de adîncire a specializării meșteșugului, în cadrul fiecărei ramuri specializate. În acest sens, dintre toate exemplele care ar putea fi invocate tot olăria este aceea care ne oferă unul : este binecunoscut că a doua jumătate a secolului al XV-lea cunoaște adîncire fără precedent a specializării, concretizată prin desprinderea din meșteșugul de bază a unor activități desfășurate pe o singură linie de producție. În această vreme anume devine sigură existența unor specialiști în producerea de olane, concomitent cu a olarilor care realizează o foarte variată gamă de cable etc. Aceasta este însă o realitate specifică urbană, în lumea satelor neexistînd, cel puțin pînă în secolul al XVI-lea inclusiv, dovezi că s-ar fi realizat produse similare, produse de a căror necesitate curentă în viața satelor existînd dealtfel serioase motive să ne îndoim. Dealtfel, decurgînd din aceasta apare tot mai insistentă nevoia de a ne întreba dacă realizarea ceramicii smălțuite în sate nu ar trebui privită cu aceeași prudență, în lumina documentării actuale ⁶⁰.

Sugestiile de mai sus s-au întemeiat pe analiza făcută de numeroși specialiști a materialelor arheologice descoperite în tot mai mare număr în anii din urmă, cercetările noastre personale nefiind, în acest ansamblu, de cea mai mică importanță. Toate descoperirile arheologice au darul să confirme existența unei destul de înfloritoare producții meșteșugărești în satele din secolul al XV-lea ⁶¹, dar, pentru moment, sîntem cu totul lipsiți de posibilitatea de a ști, pe temeuri arheologice, în ce măsură o astfel de activitate putea depăși media nivelului de consum al comunității sătenești căreia i se destina ⁶². Este de aceea, de cel mai mare interes, pentru că vine în completarea datelor arheologice, existența unor mențiuni documentare despre *capacitatea* unor meșteșugari sătenești de a produce și pentru *vînzarea în afara* satului lor. Importante, înainte de toate, pentru faptul că nu conțin formulări care să lase impresia că *practica* menționată *ar fi excepțională*, actele la care ne referim și de felul cărora nu ne îndoim că

⁶⁰ N. Constantinescu (*Coconi, Un sat din Cimpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 144) se îndoiește de producerea ei în satul de pe valea Mostiștei. În ceea ce ne privește, nu am descoperit nici un indiciu de producere a ceramicii smălțuite în satele pe care le-am cercetat, fie și parțial, pînă în prezent în Moldova : Udești, Berchișești, Liteni (pe Șomuzul Mare).

⁶¹ Nu trebuie omis însă, în aprecierea realității amintite, faptul că specializarea produsă în mediul rural în anumite meșteșuguri de bază (printre care metalurgia ar trebui să joace un rol important) s-a produs înegal, ceea ce a limitat considerabil volumul producției finite cu caracter de marfă. În acest sens, o observație făcută de P. I. Panait la Străulești-Mălcănești, potrivit căreia același meșteșugar se ocupa de prelucrarea fierului, concomitent cu producerea unor obiecte de aramă sau din bronz capătă o semnificație aparte (P. I. Panait, *Cercetări arheologice în București*, 2, 1965, p. 207). Aceasta fără să mai vorbim de faptul că descoperirile arheologice nu exclud nici chiar efectuarea, în același atelier, a reducerii minereului și a prelucrării metalului (*ibidem*). Se cunosc însă și cazuri de specializare mai timpurie a producției, cum este cazul cunoscut din așezarea de la Coconi (N. Constantinescu, *Coconi*, p. 149).

⁶² În acest sens, Șt. Pascu opinează : „Satul dădea orașului o parte foarte mică din produsele sale, consumînd el însuși cea mai mare parte din producția sa” (*Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 34).

vor mai fi existat și altele, par să vină și în sprijinul opiniei că anume spre mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XV-lea în unele sate se ajunsesse la realizarea unei producții meșteșugărești care depășea nevoile de consum ale acestora. În acest sens, scutirea în 1466 de *vama pentru oale* a țăranilor din satul Negoști al mitropolitului Tarasie din Roman⁶³, ca și precizarea că acestea puteau fi vindute oriunde în Țara Moldovei, confirmă caracterul de *marfă* pe care îl aveau respectivele produse, limitînd, în același timp, eventualitatea ca ea să aibă un caracter întimplător sau de unicat. O confirmare ar putea și ar părea să se afle chiar într-un document din 1453, tot din Moldova, în care, printre libertățile pe care le-ar avea locuitorii unui sat pe care l-ar întemeia mănăstirea lui Jafco din marginea Sucevei ar fi și aceea că ei să-și vindă *marfa* prin tirguri și prin sate⁶⁴.

Negreșit, sub raport economic, în secolul al XV-lea, orașele și satele din Țările Române au stabilit legături cu mult mai complexe decît acelea ce putuseră exista între ele în veacul precedent. Componente esențiale ale ansamblului reprezentat de viața economică a Țării Românești și a Moldovei, orașele și satele s-au aflat tot mai mult în relații complementare. Chiar dacă împrejurările politice binecunoscute în care s-au dezvoltat cele două state n-au permis evoluția deplină a orașelor noastre medievale pînă la încununarea lor cu libertățile către care au aspirat toate comunitățile urbane medievale, aceasta nu a împiedicat economia urbană să exercite un rol puternic asupra satelor. Intensificarea schimburilor pe plan intern a avut ca primă urmare considerabila lărgire a zonelor de influență a orașelor în secolul al XV-lea. Vehicularea fără bariere de netrecut a mărfurilor a făcut ca, *sub influența orașelor*, însăși producția din mediul sătesc să aibă de cîștigat pe multiple planuri. Dar, dincolo de realitățile menționate, încă una se impune atenției, ea depășind cu mult cadrul tematic al rîndurilor de față : *sub influența culturii orășenești, se grăbește procesul formării culturii românești medievale*, în secolul al XV-lea dispărînd cu desăvîrșire deosebiriile zonale, din cuprinsul aceleiași țări.

În sfîrșit, o ultimă constatare : chiar dacă, în tot cursul evului mediu, orașul nu a încetat să fie beneficiarul principal al relațiilor economice cu satul, acesta din urmă a primit el însuși un serios impuls în anume domenii de activitate, în urma intensificării legăturilor sale cu orașul. Și cum producția meșteșugărească a avut în primul rînd de cîștigat nu se poate spune, în nici un caz, că beneficiul a fost de minimă importanță.

QUELQUES REMARQUES SUR LES RAPPORTS ÉCONOMIQUES DES VILLES MÉDIÉVALES AVEC LES VILLAGES DE LEURS ENVIRONS (RÉALITÉS DE VALACHIE ET MOLDAVIE) (RÉSUMÉ)

Au fur et à mesure des progrès de la recherche archéologique ayant pour objet les agglomérations rurales médiévales, l'étude d'une large gamme de problèmes liés à la vie économique du village médiéval est

⁶³ DIR, A. Moldova (sec. XIV—XV), p. 343.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 260—261.

devenue non seulement possible, mais même nécessaire. Parmi ces problèmes, une place importante revient à celui des rapports économiques des villes médiévales avec les villages épanouis dans leurs environs. Cette sorte de recherche se trouve d'ailleurs facilitée du fait que déjà depuis longtemps les villes médiévales de Valachie et de Moldavie ont constitué un but d'intenses investigations archéologiques, assurant un matériel documentaire abondant en la matière.

Différentes études soulignent le fait de l'importance des *critères territoriaux et chronologiques* pour l'approfondissement de ce problème. Aussi, l'auteur attire-t-il l'attention sur le besoin de tenir compte du milieu géographique lorsqu'il s'agit d'établir la nature, les effets et l'intensité des rapports susmentionnés. Il convient, en effet, de savoir dans quelle mesure le milieu géographique favorise les rapports économiques suivis d'une ville avec les villages plus ou moins éloignés d'elle. Son emplacement dans la plaine équivaut à un trafic plus facile sur de longues distances. Une zone collinaire ou montagneuse implique l'échange des marchandises limité sur un rayon de quelques kilomètres à peine. D'où l'impératif d'une analyse rigoureuse des conditions spécifiques à chaque cas.

Par ailleurs, le critère chronologique lui aussi ne saurait être négligé sans le risque d'aboutir à des conclusions douteuses en ce qui concerne le processus du développement économique de la ville. C'est pourquoi l'auteur précise deux grandes étapes justement en fonction de ce critère, étapes qui comportent chacune son propre contenu économique, mais inscrites dans des limites qui ne dépassent pas le XVIe siècle.

Dans la première étape, les rapports de la ville avec les villages de ses environs sont illustrés seulement par la distribution des marchandises de provenance citadine dans le milieu rural. Pendant cette étape, la production rurale ne manifeste aucune modification traduisant une influence de la ville sur le village.

On peut considérer que la seconde étape commence par l'épanouissement de l'artisanat urbain. Sur le plan chronologique elle coïncide avec les premières décennies du XVe siècle. À cette époque, l'arrivée des marchandises citadines dans le milieu rural s'accompagne d'un phénomène évident, à savoir leur visible influence sur l'artisanat villageois. Cette influence se traduit tant sur le plan de la qualité, que — et surtout — par la diversification de la production artisanale villageoise. Celle-ci atteste les efforts des artisans campagnards d'imiter les produits citadins. Même si la poterie offre l'illustration la plus éloquente en ce sens, les autres domaines de la production spécialisée (travail des métaux, orfèvrerie, etc.) ne sont eux non plus avares de cette sorte de témoignages — bien que plus difficiles à saisir. De toute façon, le phénomène en question se manifeste amplement au XVe siècle, en même temps que le processus de diversification à la suite duquel les métiers de base donnent sans cesse naissance à de nouvelles branches de production indépendante.

Par suite et grâce à de tels rapports, la production artisanale de la campagne se développe tant au courant du XVe siècle que les documents écrits du temps attestent l'existence d'un nombre de villages ayant obtenu la permission expresse du pouvoir princier de vendre leurs *propres* produits

artisans dans tout le pays. C'est la meilleure preuve d'une production artisanale dépassant de beaucoup les besoins courants et les possibilités de consommation des habitants de ces villages.

Mais, les suites heureuses de ce rythme soutenu des rapports économiques entre les villes et la campagne au moyen âge ne devaient pas se borner au seul domaine de la production artisanale. En effet, au point de vue de l'histoire roumaine en général, l'une des plus importantes conséquences de cet état des choses fut qu'il contribua pour une bonne part à la formation de la culture matérielle roumaine d'époque médiévale de caractère unitaire, dans les deux pays, la Valachie et la Moldavie.